

**СЕМАНТИЧНІ ТА ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КАТЕГОРІЇ НЕОЗНАЧЕНОСТІ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ
(НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ДАРИ КОРНІЙ «ТОМУ, ЩО ТИ Є»)**

**SEMANTIC AND GRAMATIC FEATURES
OF THE CATEGORY OF INDETERMINACY IN THE MODERN UKRAINIAN PROSE
(ON THE MATERIAL OF DARA KORNIY'S NOVEL "BECAUSE YOU ARE")**

Тиха Л.Ю.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української та іноземної лінгвістики
Луцького національного технічного університету*

У статті проаналізовано семантичну та граматичну структуру засобів вираження категорії неозначеності. Охарактеризовано різні за будовою граматичні структури вираження неозначеності: від слова до речення, у яких репрезентантами неозначеності стали неозначені та означальні займенники, неозначені прислівники, деякі числівники, а також слова з цілком конкретним значенням тощо. Зазначено, що вказані лексеми та їх сполуки письменниці Дара Корній використовуює для характеристики неозначеної особи (вік, зовнішність, риси характеру), для відображення внутрішнього світу персонажів, їх уподобань, життєвої позиції, для вказівки на предмети навколишньої дійсності, відстань, час.

Ключові слова: граматична структура, лексема, семантика, значення слова, категорія неозначеності, неозначені займенники, прислівники, художній образ, словосполучення, речення.

В данной статье проанализированы семантические и грамматические особенности категории неопределенности. Охарактеризованы различные грамматические конструкции выражения неопределенности: слова, словосочетания, предложения. В представленных сочетаниях репрезентантами неопределенности являются определенные и неопределенные местоимения, неопределенные наречия, некоторые имена существительные и имена числительные, а также слова, имеющие вполне конкретные значения. Указано, что упомянутые лексеми и их сочетания писательница использует с целью характеристики неопределенного лица, внутреннего мира героев романа, их мировоззрения, а также для указания на предметы окружающей действительности, расстояния, времени.

Ключевые слова: лексема, категория неопределенности, словосочетание, семантика, грамматическое значение, неопределенные местоимения, наречия, художественный образ.

The article analyzes the semantic and grammatical structure of means of expressing the category of indeterminacy. Various grammatical structures of the expression of insignificance are described in different ways: from the word to the sentence, and the representatives of indeterminacy are indefinite and definite pronouns, undefined adverbs, some numerals, as well as words with a very specific meaning, etc. It is noted that the writer uses these tokens and their compounds to characterize the undefined person (age, appearance, character features), to reflect the inner world of the characters, their preferences, their position of life, to indicate objects of the surrounding reality, distance, time.

Key words: grammatical structure, lexeme, semantics, meaning of a word, indefinite pronouns, adverb, sentence.

Постановка проблеми в її загальному вигляді. Неозначеність як граматична категорія достатньо повно описана як зарубіжними (Н. Арутюнова, А. Норен, Т. Фернальд), так і українськими вченими (Р. Вихованець, К. Городенська, Н. Костусяк, І. Хохрякова та інші.). У працях лінгвістів знаходимо і теоретичні аспекти категорії неозначеності, зокрема, І. Поляк у своїй роботі «Структурно-семантична організація категорії неозначеності» дослідив структурні особливості функційно-семантичної категорії неозначеності, вирізняв центральні та периферійні засоби її експлікації. В. Лабетова («Референційна інтерпретація категорії означеності/неозначеності в українській мові») проаналізувала категорію означеності/неозначеності в українській мові крізь призму референції та визначила конкретні способи та

засоби її вираження. На вузькотериторіальному мовному матеріалі засоби репрезентації неозначеності в українській мові дослідив у своїй роботі В. Колесник («Засоби вираження неозначеності в болгарських говірках»). В. Кондратюк («Лексичні засоби вираження означеної/неозначеної кількості в українській мові неозначеності») порушив питання вираження кількісних відношень на лексичному рівні. Отже, різні дослідники звертали увагу на категорію кількості і засоби її репрезентації, проте неозначеність виявляє себе на різних граматичних рівнях і в різних семантичних відношеннях та лексичних засобах, що потребує досить ґрунтовного аналізу. Саме художні тексти дають багатий матеріал для таких досліджень. Зокрема, творчість Дари Корній не була об'єктом спеціального дослідження з погляду функціону-

вання у ній категорії неозначеності, тому вважаємо, що порушена у нашій роботі тема є наразі досить актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення проблеми. Категорія неозначеності частково описана у працях таких українських вчених, як К. Городенська, О. Межов (аналіз неозначено-кількісних компонентів, що представляють категорію неозначеності), В. Кондратюк (порушується питання вираження означеної/неозначеної кількості на лексичному рівні), В. Лабетова (аналіз категорії неозначеності стосовно теорії референції, вираження категорії неозначеності через прономіналізовані мовні одиниці), І. Поляк (структурна і семантична характеристика категорії неозначеності), В. Колесник (характеристика засобів вираження неозначеності в болгарських говірках Півдня України).

Формулювання мети. Граматична категорія неозначеності у теорії лінгвістичної науки – явище не нове, проте досліджене недостатньо. Теоретичні аспекти його висвітлені у багатьох працях, зокрема й тих, що згадані вище, а от художня творчість категорію неозначеності репрезентує по-своєму. І саме проблема вияву неозначеності у творчості письменниці Дари Корній не була об'єктом спеціального дослідження, що й зумовило мету нашої роботи. **Завдання** статті відповідають її меті і полягають у тому, щоб виявити й схарактеризувати семантику та граматичну будову, а також принагідно лексичний склад мовних одиниць, що репрезентують категорію неозначеності.

Виклад основного матеріалу. Категорія неозначеності як засіб організації художнього тексту досить продуктивна, оскільки вона репрезентована різними семантичними і граматичними структурами. На основі аналізу художнього тексту можна визначити будову художніх образів, що представляють неозначеність, – це слова, словосполучення, інколи речення. Що стосується семантики, то тут наявна характеристика персонажів (портрет, зовнішність, походження тощо), об'єктів та предметів дійсності, опис внутрішнього стану героя твору, невизначений час, неозначена відстань, неозначена ознака.

Звичайно, що найактивніші засоби вираження категорії неозначеності – це лексичні одиниці, що характеризують особу. Тут досить великий спектр засобів, незважаючи на певне обмеження теми. Найактивнішими і найпростішими в граматичному плані є займенники (*хтось, когось, дехто тощо*), які вказують на невизначену особу. Інколи це конкретна, але невідома особа, інколи –

«абстрактна»: *Хтось мусить і її [надію] повертати, як це робив мій тато* [2, с. 86]; *Хтось, очевидно, дуже не сподобався Кудлаю* [2, с. 112]; *навряд чи вона знайде ще когось, щоб так її кохав, як це робить Влад* [2, с. 133]; *Бо, штовхнувши з місця жовтневим майданом машину, яка зветься Україна, хтось випхав її з застійного болота примарної стабільності* [2, с. 137]; *Раптом хтось сильно штовхнув його* [2, с. 173]; *Хтось обережно торкнув його за штани* [2, с. 217]; *Можливо, декому лише після життя віддячиться* [2, с. 86]. Інколи в художньому тексті трапляються приклади вказівки на особу за допомогою вказаних займенників у поєднанні зі словом **там** для надання певної ваги висловлюваному, як-от: *бабуся по батьковій лінії свого часу віддала свою доньку за когось там з англійської королівської родини* [2, с. 93]; *Бо хтось там, – і хлопець тицьнув пальцем у небо, – пильно стереже її [Україну]* [2, с. 137]. Для характеристики персонажів письменниця досить часто використовує словосполучення – поєднання одиничних означальних, неозначених, вказівних займенників з іменниками або з іменниками й прикметниками, парні займенники (*той, хто; той, який*). Такі описи достатньо розлогі. Не називаючи особу, автор достатньо чітко описує її, вказуючи на найхарактерніші ознаки, проте точно визначити персонажа читач не може, наприклад: *Наступного дня в обідню пору хтось зі студентської охорони привів до намету сивочолого чоловіка...* [2, с. 116]; *Хтось із симпатиків голодуючих охоче погодився підкинути хлопця до Луцька* [2, с. 137]; *Видно, з кимось із рідних трапилося нещастя* [2, с. 142]; *Однак думка про те, що там донедавна зустрине когось знайомого, зупинила її* [2, с. 60]; *Минуть роки, багато чого зміниться в її житті, в житті кожного, хто був на тому майдані...* [2, с. 136]; *Так, у той день відбувся великий фарс, тому що ті, хто пропонував студентам здатися, і ті, хто проклинав, і ті, що ще вчора готові були, не мигнувши оком, переступити через мертві тіла дітей – відступили* [2, с. 136].

Слід наголосити, що займенник **хтось** Дара Корній використовує на означення вищих сил, Бога: *Хтось дуже хоче, щоб ваша дитина жила, і вона житиме* [2, с. 144]; *Доля чи хтось іще, хтозна, подарували їй шанс – прити достойно* [2, с. 20]; *Бо хтось там, – і хлопець тицьнув пальцем у небо, – пильно стереже її [Україну]* [2, с. 137].

Але письменниця характеризує своїх персонажів не лише за допомогою займенників, інші частини мови також можуть давати неозначену

характеристику: *Тоді, ніби нічого не трапалося, віддає переляканому новенькому окуляри* [2, с. 26]; *Що трапалося далі з панночкою, легенда не розповідає, як і не зберегла для історії імені гордячки* [2, с. 51]; *Коли чужинці пішли, бабуся похапцем почала кудись збиратися* [2, с. 82]; *Десь під обід в наметове містечко прибігла трішки перелякана веснянкувата юнка, яка шукала Оксану* [2, с. 114]; *Про яку таку совість говорить той пан, думає собі Оксана, – в того, хто вважає, ніби упіймав Бога за бороду і сам вже є майже Богом* [2, с. 136]; *Митько мовчки налив медівки. Столичному панові повну, а собі та пану доктору по половині. Столичний пан залпом все випив...* [2, с. 146] (невідоме ім'я особи). Для позначення невідомої особи письменниця використовує і етикетні формули звертань: *Молодий чоловіче! Ми знайомі, ви студент нашого університету?* [2, с. 117]; *Шановний, чи ви не знаєте, де Оксана?* [2, с. 117].

Крім того, ще одним способом репрезентації неозначеної особи в романі Дари Корній виступають неозначено-особові речення, наприклад: *Кажуть, завтра все вирішиться* [2, с. 135]; *Які ще знайти слова, щоб достукатися до свідомості того, кого завжди кохав і хто ніколи тобі не належав, а коли врешті тобі дарували шанс бути поруч, з'ясувалося, що ненадовго...* [2, с. 210].

Іменники з відповідною семантикою вказують і на ставлення до персонажа, негативне чи позитивне, наприклад: *Він же не послухав її поради щодо одруження з тою селючкою, хтозна, чий бік на цей раз прийме* [2, с. 99]; *<...> хіба може людина при здоровому глузді бути адекватною, коли рідну матір ставить на найнижчий щабель в порівнянні з якоюсь зайдою, без освіти...?* [2, с. 129]; *Едуардик покінчив із собою через ту пихату задріпанку, через ту...* [2, с. 129].

Неозначена ознака – ще одна особливість характеристики у романі Дари Корній. Ознака може стосуватися будь-чого: людини, стану душі, предметів навколишньої дійсності. Найчастіше для цього використовується займенник *якийсь, чийсь, той* тощо: *Красуню щойно обізвали шафою, страусом і жирафою, та ще й в присутності якоїсь там студентки* [2, с. 40]; *Якийсь сумбур, та й годі* [2, с. 42]; *У неї [Маши] вдома якісь там неприємності...* [2, с. 53]; *Наче якийсь паразит висмоктає з неї сили і все це живе усередині, бо як по-іншому можна зрозуміти оте змучене, зболене тіло, що лежить навпроти нього* [2, с. 175]; *Якесь надокучливе шерхотіння та квітковий запах змусили відірвати очі від книжки* [2, с. 73]; *Того дня Поліна зателефонувала Оксані* [2, с. 163].

Окремо слід виділити сполуки із займенником *чийсь*. Він зазвичай виявляється у сполученні з іменником *рука (руки)* і має позитивну конотацію: *Не пригадаю навіть, скільки пройшло часу після заціпеніння, та раптом чийсь міцні руки поставили мене на ноги, взяли лагідно за плечі і повели* [2, с. 63]; *Чийсь сильні та чіпкі руки привели до тями, рвучко поставили на землю...* [2, с. 153]; *Зненацька на плече їй лягла несміло чиясь легка рука* [2, с. 61].

Але неозначена ознака може виражатися не лише займенниками, але й іншими частинами мови, граматично – одним словом або словосполученням, інколи навіть реченням: *Був одягнений дуже урочисто, ніби перед виступом на якійсь науковій конференції...* [2, с. 73]; *Доня народилася в чудесну пору, коли в Києві цвіли каштани...* [2, с. 153].

Категорія неозначеності виражена і через об'єкти та предмети навколишньої дійсності, характеристику внутрішнього світу персонажа. Це якісь конкретні предмети, це те, що відчують герої роману, це те, що оточує їх. Проте найбільше таких структур відтворюють почуття, переживання персонажів. Неозначеність виявляється за допомогою займенників *щось, дещо*, а у складних граматичних структурах до нього додаються ще означення: *Зачекай, друже [до собаки], я тобі щось принесу* [2, с. 173]; *Левко, той, що найближче справа, шепоче щось на вухо Лесикові...* [2, с. 25]; *Чоловік знає, що треба про щось говорити, щоб відволікти її від гірких думок* [2, с. 86]; *Трапляються в житті моменти, коли ти не в змозі бодай щось контролювати* [2, с. 87]; *Тиждень тому приїжджав до мене в Київ, дещо розповідав* [2, с. 86]; *Наприкінці березня Оксана звично після пар вийшла на вулицю і раптом схопилася, що чогось не вистачає* [2, с. 35]; *А чого ти чекав, невже на щось сподівався?* [2, с. 53]; *Ні, не так – не закоханого, бо той стан закоханості часто-густо минає, а щось майже космічне, коли від першого погляду на неї розумієш – вона для тебе ВСЕ* [2, с. 47].

Традиційно, і в цьому разі також, неозначеність об'єкта або абстрактного поняття репрезентується реченням, інколи складним. Автор майстерно передає таким чином, зокрема, почуття любові, кохання: *Те почуття до Влада, яке все-таки жило в ній, було незрозумілим, але чи коханням?* [2, с. 74]; *Однак поки вона не була готова ні на подвиги заради Влада, ні на ще щось таке неординарне, що зазвичай роблять закохані* [2, с. 74]; *Коли дивишся в очі тих, кого любиш найдужче і кого щойно заледве не втра-*

тив, починаєш розуміти, що насправді ані гроші, ані статки не мають зовсім ніякого значення, бо крім отой всієї матеріальної блажі є щось таке, що міцно тримає людину над поверхнею землі, не даючи їй змаліти до рівня мурашиного, і те щось, очевидно, є любов... [2, с. 149].

Неозначений час в романі має багато способів вираження. Це конструкції з ключовим словом **якийсь, якась, певний, свій (мій, час** тощо). Таких прикладів небагато, і за їх допомогою Дара Корній вказує час, але частіше описує внутрішній стан героя, як-от: *Мар'янка на якусь мить спинилася перевести погляд* [2, с. 195]; *Він знає, той біль нікуди не дінеться, може, через певний час трохи притупиться* [2, с. 216]; <...> *бабуся по батьковій лінії свого часу віддала свою доньку за когось там з англійської королівської родини* [2, с. 93]; <...> *заверещала щойно помираюча Ірена Георгіївна і за якусь мить з лежачого стану просто-таки блискавично опинилася в стоячому перед Оксаною* [2, с. 97]; *Якусь мить стоїть, притулившись до дверей, слухає, чи не розбудила випадково рідних своєю метушнею* [2, с. 16].

Прислівник **інколи** використовується на позначення невизначеного часу: *Інколи наші бажання і мрії заступає фатум безнадії, не давай йому тебе поглинути* [2, с. 90]; *Тільки треба вірити, вірити інколи і в людей, сотворених помислом Господнім* [2, с. 90]; *Кохання інколи перетворюється на залежність...* [2, с. 89]; *Інколи людей зводять і високі поривання душ...* [2, с. 104]; *Інколи плата непомірно висока, але сама винувата, бо прирєкла себе на ці торги...* [2, с. 88].

До цієї ж групи ми відносимо і словосполучки, стрижневим компонентом яких є лексична структура **одного разу**. Це дещо конкретніша вказівка на час, але й таке поєднання слів визначення часових рамок не конкретизує, наприклад: *Одного разу мама напилася і розповіла, що мій татко – випадковий чоловік* [2, с. 62]; *Одного разу восьмикласниця Ярина Овсієнко на уроці вигадала притчу, яку присвятила своїй улюбленій вчительці* [2, с. 184]; *Одного разу Учень хотів вразити Вчителя своїми роздумами та мудрими думками* [2, с. 211]. Інколи лексема **раз** конкретизується: *Одного листопадового гіркового вечора* вдома її чекала страшна телеграма від мами [2, с. 185].

Традиційно виразниками неозначеного часу є прислівники: **колись** (*Так, ми з вами колись вже стрічались* [2, с. 219]; *Полотна – оригінали знаних та відомих колись митців на стінах...* [2, с. 78]; *Він [пес] видається їй наче знайомим, мовби вже колись вона його бачила чи знала, десь, колись, певне, тобто в іншому житті* [2, с. 18]); **ніколи**

(*Той, хто ніколи про нього не мріяв і завжди ходить лише землею, цього не зрозуміє* [2, с. 79]); **вряди-годи** (*У лікарні не вистачало спеціалістів, а ті, молоді-зелені, що приходили за розподілом, працювали в ряди-годи...* [2, с. 80]); **ненадовго** (*Лише задрімав [Олександр] ненадовго посеред нічного чергування на кушетці в ординаторській...* [2, с. 22]); **недовго** (*Скільки це ще триватиме? Лікарі сказали, недовго...* [2, с. 14]).

Оригінальним і суто авторським сполученням лексем на позначення часу є фраза: **Нулі. Час безчасся** [2, с. 13].

Категорія часу визначена в романі ще одним способом – сполученням прислівника **десь** із словом-конкретизатором. Такий час більш конкретний, проте точної години, дня тощо не називає: *Десь під обід в наметове містечко прибігла трішки перелякана веснянкувата юнка, яка шукала Оксану* [2, с. 114]; *Бабуся казала, що десь місяць назад зустрічала Оксанину маму* [2, с. 52].

Лексема **десь** ключова і в сполуках на позначення місця. Такі конструкції або мають пряме значення, або ж виступають як складники метафоричних образів, як-от: <...> *десь посіяла шапку, а на вулиці сніг з дощем* [2, с. 195]; *Десь на першому поверсі* почувся галас, метушня, дзвін розбитого скла [2, с. 141]; *Десь зовсім поруч*, можливо за стіною, лунає музика... [2, с. 226]; *Вже чути десь неподалік ніжний шепіт Стирки* [2, с. 174]; *Зимовий день плавно влізає в ніч, перестрибнувши вечір, десь за вікном тужливо плаче собака* [2, с. 212].

На невизначене місце вказують в тексті і прислівники **кудись** (*Пес таки його кудись запрошував* [2, с. 173]; *До гуртожитків добиратися далеченько, тому вирішила зазирнути кудись на чай та спробувати зігрітися* [2, с. 60]); **туди** (*Треба йти – туди, де чекають, і туди, де не ждуть...* [2, с. 153]). Окремо слід сказати, що неозначене місце оригінально передає заперечення: *Раптом нізвідки прилетів бешикетник вітер...* [2, с. 173]; <...> *а ті молоді-зелені працювали аби відбутися термін і чкурнути з цієї глушини куди подальше...* [2, с. 80].

Неозначена відстань представлена незначною кількістю прикладів: *Ховався за дубом, а коли Оксана проходила поруч, чекав ще кілька секунд, щоб вона відійшла на надцять метрів* [2, с. 27]; *До гуртожитків добиратися далеченько, тому вирішила зазирнути кудись на чай та спробувати зігрітися* [2, с. 60].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, на основі аналізу фактичного матеріалу можна з упевненістю стверджувати, що

неозначеність в українській художній мові має різні вияви в семантичному плані. Найактивніше ця категорія бере участь у зображенні персонажів твору, відтворенні їх різноманітних характеристик. Також це нечітко визначені, неточно окреслені предмети навколишньої дійсності, неозначений час, кількість, місце та інші характеристики.

Граматично ж категорія неозначеності представлена різними структурами (слова, словосполучення, речення).

Проте поданим вище матеріалом не вичерпується проблема категорії неозначеності в художній мові, тому переконані у необхідності подальших наукових розвідок у цьому напрямку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Колесник В.А. Засоби вираження неозначеності в болгарських говірках Півдня України. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*. 2010. Вип. 11. С. 70–77.
2. Корній Д. Тому, що ти є. Роман. Харків, 2014. 240 с.
3. Лабетова В.М. Потенціал прономіналізованих мовних одиниць у вираженні категорії неозначеності/неозначеності. *Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць ХНТУ ім. Г.С. Сковороди*. 2018. Вип. 48. С. 114–119.
4. Лабетова В.М. Референційна інтерпретація категорії означеності/неозначеності в українській мові. *Одеський лінгвістичний вісник. Спецвипуск*. 2017. С. 115–118.
5. Поляк І. Структурно-семантична організація категорії неозначеності. *Лінгвістичні студії*. 2018. Вип. 35. С. 47–51.
6. Хохрякова І.П. Засоби репрезентації та внутрішнє семантичне розгалуження неозначеності в сучасній українській мові (на матеріалі творів Л. Дереша). *Молодий вчений*. 2016. №3(30). С. 554–557.

УДК 811.161.2

«РЕВОЛЮЦІЯ В МОВІ»: РЕФОРМАТОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО УРЯДУ В ГАЛУЗІ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ

“REVOLUTION IN A LANGUAGE”: REFORMATIVE ACTIVITY OF MODERN UKRAINIAN GOVERNMENT IN FIELD OF LANGUAGE POLICY

Чернишова Т.О.,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Харківського національного університету
Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

У статті проаналізовано реформаторську діяльність сучасного українського уряду в галузі мовної політики. Стверджується, що заходи сучасного керівництва країни в цій галузі можна оцінювати як наслідування та продовження «революції в мові» (О. Данилевська), очолюваної трьома першими українськими урядами. Охарактеризовано законодавчу діяльність щодо забезпечення функціонування української мови як державної, а також українізації освіти як першочергового напрямку державної мовної політики. На матеріалі соціологічних досліджень висвітлено особливості функціонування державної мови в соціокультурній сфері України.

Ключові слова: мовна політика, українська мова, державна мова, українізація освіти, соціокультурна сфера.

В статье проанализирована реформаторская деятельность современного украинского правительства в сфере языковой политики. Утверждается, что мероприятия современного руководства страны в этой сфере можно оценивать как наследование и продолжение «революции в языке» (О. Данилевская), возглавляемой тремя первыми украинскими правительствами. Охарактеризована законодательная деятельность в сфере обеспечения функционирования украинского языка как государственного, а также украинизация образования как первоочередное направление государственной языковой политики. На материале социологических исследований освещены особенности функционирования государственного языка в социокультурной сфере Украины.

Ключевые слова: языковая политика, украинский язык, государственный язык, украинизация образования, социокультурная сфера.